

ANNA WÓJCIK

Sprawozdanie z konferencji

Książka dawna i jej właściciele, Wrocław 2016

W dniach 29 września – 1 października 2016 roku Zakład Narodowy im. Ossolińskich gościł grono europejskich badaczy na konferencji poświęconej badaniom proveniencyjnym starych druków. Sympozjum zorganizowane przez Grupę Polskich Bibliotek Naukowych Gromadzących Stare Druki przy współpracy Konsorcjum Europejskich Bibliotek Naukowych CERL (Consortium of European Research Libraries) objął patronatem minister nauki i szkolnictwa wyższego Jarosław Gowin.

Tematyka konferencji spotkała się z tak dużym zainteresowaniem różnych środowisk naukowych związanych zawodowo z opracowywaniem starych druków, że organizatorzy zdecydowali się wydłużyć imprezę o dodatkowy dzień obrad.

Bogaty w wystąpienia program konferencji podzielony został na 3 bloki tematyczne, w ramach których podjęto tematykę rejestrowania proveniencji, kolekcji historycznych oraz zbiorów bibliotek kościelnych.

Zjazd rozpoczęto od prezentacji Konsorcjum Europejskich Bibliotek Naukowych i strategii działań na lata 2017–2020 (Marian Lefferts, Londyn) oraz możliwości, jakie daje baza proveniencyjna CERL (dr Marieke Van

Delft, Koninklijke Bibliotheek, Haga). Metody pracy nad opracowywaniem znaków własnościowych francuskich badaczy przedstawiła Monique Hulvey z Bibliothèque municipale de Lyon na podstawie bazy Bibale, zaś dr Geri Della Rocca De Candal z Uniwersytetu w Oxfordzie zapoznał słuchaczy z projektami MEI (Material Evidence in Incunabula), głównej bazy zawierającej dane proveniencyjne inkunabułów, oraz 15cBooktrade, rejestrującej losy XV-wiecznych druków w oparciu o wiedzę na temat rynku i recepcji ich treści w epoce Renesansu. Prace nad *Katalogiem druków XVI wieku z historycznej kolekcji Ossolineum* ujmującym w całość edycje przechowywane we Wrocławiu oraz Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. Wasyla Stefanyka przedstawiła dr Agnieszka Franczyk-Cegła.

Część dotyczącą baz proveniencyjnych zamknęła dyskusja na temat polskiej bazy proveniencji moderowana przez Mariannę Czapnik (BUW). Zaprezentowana została lista bibliotek prowadzących takie rejestracje. Reprezentanci bibliotek zrzeszonych w NUKAT omawiali m.in. możliwości formatu w zakresie umieszczania informacji na temat

właścicieli egzemplarza w rekordach. Część bibliotek (spośród akademickich, naukowych, kościelnych) prowadzi kartoteki właścicieli, lecz obecnie brak jest sił i środków, aby udało się umieścić zebrane dane w jednej bazie. Uczestnicy debaty zgodzili się, że dobrym rozwiązaniem problemu byłoby stworzenie grupy roboczej i podjęcie wysiłku połączenia się dla efektywnego działania.

Popołudniową sesję otworzył referat Weroniki Karlak z Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu dotyczący zespołów proveniencyjnych zbioru starych druków BUWr. Na bogatą kolekcję składają się m.in. woluminy z bibliotek jezuickiego Uniwersytetu Leopolda, Uniwersytetu Viadrina z Frankfurtu, kolekcji sekularyzowanych klasztorów, przedwojennej Biblioteki Miejskiej czy Biblioteki Piastowskiej w Brzegu. Kolekcje historyczne BUW omówiła Marianna Czapnik – w zbiorach znajdują się m.in. druki pochodzące z licznie reprezentowanych zgromadzeń zakonnych, kilkanaście dzieł z biblioteki Zygmunta Augusta, część dawnej Biblioteki Załuskich, fragment księgozbioru prymasa Stanisława Karnkowskiego czy Ignacego Krasickiego. Stan opracowania zasobów starodrukowych Biblioteki Jagiellońskiej przedstawił dr Jacek Partyka. Skatalogowane są wszystkie inkunabuły: 2345 edycji w 3750 woluminach, XVI-wieczne polonika (2700 pozycji – 3800 egzemplarzy). Dzieła XVII-wieczne wprowadzane są tylko do bazy elektronicznej. Prowadzona jest również kartoteka proveniencji, a znajduje się w niej już 10 000 właścicieli. Księgozbiór BJ to w znacznej mierze kolekcje przekazywane przez profesorów Akademii Krakowskiej oraz zbiory bibliotek klasztornych. Zespół bibliotekarzy opiekuje się również depozytami (m.in. Kamedułów Bielańskich czy Eremitów Pięciu Męczenników) oraz tzw. Berlinką (20 600 woluminów). Kolekcji starych druków Zakładu Narodowego im. Ossolińskich dotyczyło wystąpienie dr Doroty Sidorowicz-Mulak. Dzięki istnieniu dawnych inwentarzy i znakom proveniencyjnym (sygnatury, pieczętki,

wpisy własnościowe) dobrze rozpoznane są egzemplarze m.in. z księgozbioru założycielskiego, darów S. Wronowskiego, Fundacji Baworowskich, Biblioteki Dzieduszyckich z Poturzycy, Branickich z Suchej, Schaffgotschów z Cieplic czy bibliotek klasztornych. Zespoły proveniencyjne sprzed 1939 roku w Bibliotece Uniwersytetu w Poznaniu zaprezentował dr Rafał Wójcik, zwracając uwagę, że na przestrzeni dekad księgozbiór ten kreowały – pod koniec XIX i na początku XX wieku – dublety pochodzące ze znaczących bibliotek niemieckich, zaś w latach 30. XX wieku – m.in. przejęte z bibliotek szkół średnich z terenu Wielkopolski. Badania proveniencyjne zasobu ułatwiają zachowane przedwojenne inwentarze wyodrębniające egzemplarze podarowane czy zakupione. Historię starych druków przechowywanych w Bibliotece Kórnickiej przybliżyła dr Aneta Falk. Oprócz zbioru pochodzącego z kolekcji założyciela Adama Tytusa hr. Działyńskiego i jego syna Jana Kantego na Zamku Kórnickim znajdują się też liczne dary od osób prywatnych czy fragmenty bibliotek klasztornych, m.in. gnieźnieńskich franciszkanów czy bernardynów z Kościana. Część dotyczącą księgozbiorów bibliotek naukowych zakończyła swoim referatem dr Marta Puszka, przedstawiając strukturę proveniencyjną zasobu starych druków przechowywanych w Bibliotece Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Są to egzemplarze pochodzące z księgozbiorów poniemieckich, zbiorów zabezpieczonych, ale też zakupy, fragmenty zbiorów osób prywatnych, bibliotek klasztornych czy wymienione dublety.

Wieczorna sesja dotycząca proveniencji kolekcji inkunabułów została otwarta przez Beatę Gryzio (Biblioteka Gdańska PAN), która zapoznała zgromadzonych z tematem paleotypów pochodzących z gdańskich księgozbiorów kościelnych. Warto zauważyć, że te dobrze zachowane zespoły proveniencyjne stanowią połowę kolekcji BG PAN i reprezentują szeroko pojętą literaturę kościelną – Biblie, dzieła Ojców Kościoła, ale też księgi

medyczne. Podane zostały też przykłady supereklibrisów, którymi opatrzone zostały poszczególne zespoły proveniencyjne. Na temat zbiorów inkunabułów przechowywanych w Bibliotece Narodowej wypowiedział się Michał Spandowski. Straty poniesione w czasie II wojny światowej spowodowały, że cały obecny zasób pochodzi z nabytków po 1945 roku. Składają się na niego egzemplarze pochodzące m.in. z Biblioteki Ordynacji Zamojskiej, zbiorów Tarnowskich z Dzikowa, Biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego. Prace nad katalogiem inkunabułów BN zmierzają ku końcowi i obejmować będą m.in. szczegółowe dane proveniencyjne. Kolejny referat wygłosiła dr Viktorija Vaitkevičiūtė, przedstawiając problem inkunabułów i ich właścicieli w bibliotekach litewskich. W zbiorach Uniwersytetu Wileńskiego znajduje się 328 woluminów, pochodzących m.in. z bibliotek klasztornych, seminariów, szkół, ale też od kolekcjonerów, np. bibliofila Dominika Siwickiego żyjącego w XVIII wieku. Pierwszy dzień konferencji zakończyła swoim wystąpieniem reprezentująca Książnicę Pomorską w Szczecinie Agata Michalska. Obecna kolekcja inkunabułów ukształtowała się po 1955 roku, a woluminy pochodzą m.in. ze zbiorów zabezpieczonych, Muzeum Pomorza Zachodniego, gimnazjów: w Szczecinie i Stargardzie, a także kupna i darów.

Nieco inny charakter miały wystąpienia rozpoczynające drugi dzień obrad. Omówiony został dar książkowy Erazma z Rotterdamu dla Jana Łaskiego, pozostawiony bez odpowiedzi adresata. Egzemplarz szczegółowo opisany został przez dr Irynę Kachur z Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. Wasyla Stefanyka. Zmiany, jakie dokonały się na rynku książki po reformacji, omówił na przykładach XVI-wiecznych bibliotek prywatnych dr Urs B. Leu z Zentralbibliothek Zürich. Czeski badacz, dr Richard Šípek (Knihovna Národního muzea, Praga) wygłosił referat na temat fragmentów XVI- i XVII-wiecznych bibliotek znajdujących się obecnie w Pradze i we Wrocławiu. Ponad

100 egzemplarzy, które trafiły do stolicy Dolnego Śląska po kasatach klasztorów, udało się zidentyfikować dzięki dawnym inwentarzom. O pracach nad znakami własnościowymi polskich kolekcji w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali opowiedział dr Peter Sjökvist, natomiast Renata Wilgosiewicz-Skutecka, po przybliżeniu genezy poznańskiego kolegium jezuickiego i zrębu dawnego księgozbioru, zreferowała jego zachowane fragmenty w bibliotekach: uniwersyteckiej w Poznaniu i w Uppsali. Metodę badań nad prywatnymi księgozbiorami bazylianów prowincji ruskiej przedstawił w wystąpieniu Iwan Almes (Ukraiński Katolicki Uniwersytet we Lwowie): dzięki analizie eklibrisów znanych jest już 40 nazwisk braci, których księgozbiory zasiliły bibliotekę zakonu po ich śmierci. Wyniki pracy specjalistów z Biblioteki Narodowej nad polskimi księgozbiorami w Rosji omówił dr Tomasz Szwaciński. Przypomniał o wydanym w 2013 roku *Inwentarzu rękopisów Biblioteki Załuskich w Cesarskiej Bibliotece Publicznej, oraz Katalogu książek z biblioteki króla Zygmunta II Augusta w zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt-Petersburgu* z 2015 roku, ale też o trwających obecnie projektach rękopiśmiennych i starodrucznych. Dr Mykola Ilkiv-Svydnytskyi podzielił się z uczestnikami konferencji problemami, jakie napotykać naukowcy opracowujący aldyny znajdujące się w zbiorach Biblioteki Naukowej Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu im. Iwana Franki. Dr hab. Jolanta Gwioździk (Uniwersytet Śląski w Katowicach) scharakteryzowała zespoły proveniencyjne w przechowywanych we Lwowie zbiorach Bavorovianum, podkreślając rolę pieczętek i eklibrisów w pracy nad proveniencjami.

Popołudniowe obrady poprzedził pokaz cymeliów ze zbioru Działu Starych Druków Ossolineum. Dzięki staraniom organizatorów w gablotach znalazły się zarówno dawne dzieła sztuki typograficznej, jak i nowsze rękopisy. Następnie reprezentująca Książnicę Pomorską dr Agnieszka Borysowska zaprezentowała losy dziś już rozproszonego

księgozbioru XVII-wiecznego sinologa, Andreeasa Müllera z Gryfina. Dzięki rozpoznaniu znaków własnościowych (pieczętka, nalepka grzbietowa, wpisy na karcie tytułowej) udało się zlokalizować pewną część egzemplarzy. Zbiory przechowywane w Bibliotece Śląskiej ujęte zostały w dwóch referatach – dr Weronika Pawłowicz skupiła się m.in. na fragmencie kolekcji, którą zgromadził Johann Ephraim Scheibel, pochodzący z Wrocławia matematyk, astronom i rektor w gimnazjum św. Elżbiety, zaś Mateusz Ściążko scharakteryzował cechy szczególne egzemplarzy pochodzących ze zbiorów Oppersdorffów z Głogówka. Różnorodny pod względem proveniencji zasób Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy przedstawiła słuchaczom dr Joanna Matyasik. W księżnicy tej znajduje się m.in. depozyt bydgoskich bernardynów, liczne dary osób prywatnych i duchownych, czy fragmenty księgozbiorów ziemiańskich. Anna Rusnok z Księżnicy Cieszyńskiej, omawiając jedną z zabytkowych kolekcji tam przechowywanych – bibliotekę Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, podkreśliła zasługi księdza Józefa Londzina. Dzięki jego staraniom rodziny chłopskie przekazywały posiadane od pokoleń stare druki, najczęściej o tematyce religijnej. Egzemplarze niejednokrotnie są zniszczone, zacytane, a ich oprawy poczerniały z powodu złych warunków przechowywania, dają jednak niezwykle świadectwo kultury. Nieco inne spojrzenie na kolekcje zaprezentowała Maria Pawłowska z Biblioteki Wydziału Fizyki, Astronomii i Informatyki Stosowanej UJ, przedstawiając sylwetki czterech wybitnych XIX-wiecznych fizyków i ich księgozbiory podręczne.

Staropolski ekslibris jako metodę oznaczenia własności książki opisał dr Bartłomiej Czarski reprezentujący Bibliotekę Narodową. Zapoznał słuchaczy z przykładami najstarszych takich form własnościowych, zestawiał je z europejskimi dokonaniem i wskazał na artystyczną wartość drzeworytów. Licznie reprezentowane fragmenty księgozbiorów poklasztornych obecnych

w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, dzięki pracy bibliotekarzy, oczekiwały się kartoteki proveniencji, o czym m.in. poinformował w swym wystąpieniu Kacper Manikowski. Ekslibrisy i inne znaki proveniencyjne pozwoliły ustalić ponad 100 właścicieli, wśród których znaleźli się biskupi wrocławscy, duchowni, szlachta czy lokalni książęta. Dr Maria Otto przedstawiła inne narzędzie ustalania przynależności woluminu do danego księgozbioru – katalog aukcyjny kolekcji druków, które po śmierci Johanna Fidalkego, gdańskiego pastora i orientalisty, zostały wystawione na sprzedaż. Szczegółowy opis nierzadko wspinających edycji, opatrzonych bogatymi oprawami, dziś pozwala na poszukiwania konkretnych egzemplarzy i jak dotąd udało się odnaleźć ich już kilkadziesiąt. Zupełnie inny aspekt obecności znaków własnościowych przedstawiła dr hab. Ewa Syska, przybliżając kontrowersyjną działalność Mariana Swiniarskiego. Poznański antykwariusz i bibliofil (w swojej kolekcji miał ponad 3000 druków XV-XVIII-wiecznych) często usuwał dawne noty własnościowe czy pieczętka, wycinając fragmenty kart lub zaklejając innymi odbiciami. Stworzył nawet swoje imienne stemple mające uwiarygodnić własność zdobytych niejednokrotnie nielegalnie druków.

Trzeci dzień konferencji organizatorzy poświęcili zbiorom bibliotek kościelnych. Zabytki XV-wiecznego drukarstwa w zbiorach klasztoru oo. paulinów na Jasnej Górze zaprezentował prof. UŚ Leonard Ogierman, wskazując jako źródła nabycia zakupy własne, darowizny czy spuścizny. Referat dr hab. Justyny Łukaszewskiej-Haberkowej (krakowskie Ignatianum) dotyczył losów inkunabułów i XVI-wiecznych poloników zachowanych w Bibliotece Naukowej Księży Jezuitów oraz ich znaków własnościowych (zapiski na karcie tytułowej, superekslibris). Interesujące rezultaty inwentaryzacji zbiorów Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie przedstawił Jakub Łukaszewski z UAM w Poznaniu – dzięki

wyższej pracy odnaleziono tytuły notowane przez IBP jako „straty”, zaś z okładzin wydobyto fragmenty dzieł nieznanych IBP. Historię i charakterystykę paleotypów z biblioteki kapituły katedralnej lwowskiej w zbiorach Archiwum i Biblioteki oo. Karmelitów na Piasku przybliżył dr Szymon Sułcki. Wśród wpisów własnościowych w tej kolekcji znaleźć można Andrzeja Lubelczyka, kanonika lwowskiego. Dr Tomasz Stolarczyk z Uniwersytetu Łódzkiego swoje wystąpienie poświęcił znakom własnościowym obecnym na starych drukach z bibliotek dominikańskich: zaprezentował przykładowe notki donacyjne, opisał charakterystyczne oprawy. W referacie Radosława Franczaka (UAM w Poznaniu) znalazły się nazwiska osób duchownych, których kolekcje zasiliły zbiory Biblioteki Benedyktynów w Lubiniu, obecnie przechowywane w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie – opatów klasztoru: Stanisława Kiszewskiego czy Jakuba Łempickiego, a także Tomasza ze Zbrudzewa, mnicha i tłumacza Biblii na język polski. Innym bibliofilem, z którego kolekcji egzemplarze zachowały się w tymże archiwum, był Tomasz Josicki, kanonik gnieźnieński. Jego sylwetkę oraz wpisy własnościowe zaprezentował Michał Muraszko, zaznaczając, że udało się skatalogować już 200 woluminów z tej kolekcji. Prace nad rekonstrukcją historycznego księgozbioru Kapituły Kieleckiej omówił ks. dr Andrzej Kwaśniewski (Wyższe Seminarium Duchowne w Kielcach, Archiwum Diecezjalne w Kielcach) – większość starych druków zaewidencjonowanych w inwentarzu z 1650 roku szczęśliwie zachowała się do dziś. Dr Agnieszka Fluda-Krokos z Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie omówiła historię zakonu i odpowiedziała na zawarte w tytule swojego wystąpienia pytanie o zachowane egzemplarze z biblioteki klasztornej oo. augustianów w Książu Wielkim – tylko 40 egzemplarzy nosi proveniencje augustiańskie. Skomplikowanej historii innego zakonnego zasobu wystąpienie poświęciła dr Katarzyna Zimnoch (Uniwersytet

w Białymstoku) – bogaty księgozbiór supraski rozproszony uległ już w XIX wieku i jego ślady znaleźć można dziś m.in. na Litwie, w Rosji, a także bibliotekach na terenie Podlasia. Kolejne referaty podejmowały temat dwóch krakowskich zgromadzeń: ksiądz dr Wacław Umiński z Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II przedstawił znaki proveniencyjne egzemplarzy z Biblioteki Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Krakowie (np. supereklibrisy królewskie, szlacheckie), natomiast Marek Bebak (Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka i Archiwum Konwentu Bonifratrów w Krakowie), przedstawiając losy księgozbioru bonifratrów, omówił jego strukturę proveniencyjną. Z Krakowa do Gniezna słuchacze przenieśli się dzięki wystąpieniu dr. Piotra Pokory (UAM), dotyczącemu zasobu dawnej Biblioteki Katedralnej. Według danych przedstawionych przez referenta ze 7800 skatalogowanych woluminów 3608 posiada znaki proveniencyjne – biskupów gnieźnieńskich (Stanisław Karnkowski, Jan Wężyk), innych osób duchownych (wspominany już Tomasz Josicki), ale też Seminarium Gnieźnieńskiego czy Kolegiaty Kruszwickiej. Ostatni referat podczas konferencji wygłosił Marek Miłowicki OP (Dominikański Instytut Historyczny w Krakowie) – w zarysie przedstawił losy księgozbioru krakowskich dominikanów. W pożarze, który miał miejsce w 1850 roku, na szczęście nie ucierpiały stare druki i w chwili obecnej biblioteka przechowuje prawie pół tysiąca inkunabułów i ponad 18 tysięcy ksiąg XVI–XVIII-wiecznych, na których wciąż prowadzone są badania proveniencyjne.

Doskonale przygotowana pod względem organizacyjnym przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich konferencja była okazją do zapoznania się ze stanem aktualnych badań nad proveniencjami i stosowaną metodologią. Referaty przybliżyły skomplikowane losy polskich i w Polsce przechowywanych księgozbiorów, ale też uświadomiły badaczom, jak wiele pracy jest jeszcze do wykonania. Dyskusje niejednokrotnie przybierały formę konsultacji, co jeszcze mocniej

wskazywało, jak istotna jest współpraca między jednostkami badawczymi. Pozwoliłaby ona nie tylko usprawnić prace nad ustaleniem dawnych właścicieli, ale też pomogłaby uchronić się przed błędami. Trudna historia Polski spowodowała, że fragmenty różnych księgozbiorów znajdują się w wielu ośrodkach naukowych i tylko współpraca między ich pracownikami pozwoli na rzetelne opracowanie tego trudnego, ale jakże fascynującego zagadnienia. Entuzjazm wśród uczestników zjazdu potwierdził chęć do obrania takiego kierunku działań i połączenia wyników w postaci wspólnej bazy danych. Zachodnie doświadczenia uczą, że zjednoczenie wysiłków i wspólne płaszczyzny działania przynoszą dobre rezultaty, a przyszłością badań nad książką dawną jest badanie historii kolekcji *en masse* – czy to bibliotek klasztornych, magnackich, podworskich, czy prywatnych.

Organizatorzy planują wydanie tomu konferencyjnego, a po konsultacjach z autorami referatów podejmą również próby na rzecz udostępnienia ich w sieci, aby mogły służyć badaczom w czasie oczekiwania na wydawnictwo papierowe.